

Interijer vile Frangeš, Rokov perivoj 2*

Nina Gazivoda

Grad Zagreb, Gradski zavod za zaštitu spomenika
kulture i prirode

Prethodno priopćenje/*Preliminary communication*

13. 5. 2003.

Ključne riječi: *R. Frangeš-Mihanović, V. Kovačić, obiteljska
vila, namještaj, zagrebačka Katedrala, secesija*

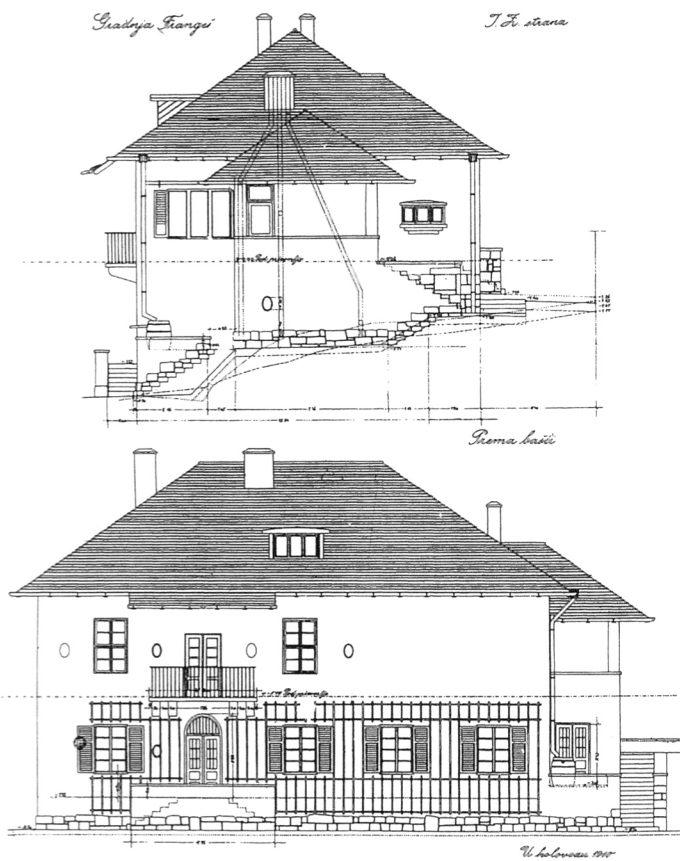
*Analiza interijera vile, posebno ugrađenog namještaja i
obloge s inkorporiranim fragmentima demontiranim
uglavnom s katedralnog namještaja stare zagrebačke
prvostolnice*

Arhitekt Viktor Kovačić projektira i započinje gradnju vile
Frangeš 1910. godine.

Dobila je epitet najljepšeg primjera kvalitetne transpozicije
engleske *country house*, dobre u materijalu i detalju. "Ova kuća
pripada najznačajnijem periodu Kovačićeva stvaralaštva: na-
kon raskida sa secesijom, a prije priklona tradiciji."¹ Vladimir
Lunaček za unutarnju dispoziciju ove i još nekih kuća kaže da
"...oslanja se mnogo na onu Anglomaniju koja se javljala u sred-
njoj Evropi pod kraj 20. st. u njemačkoj poredbi a koja je bila

*Autorica je analizirala ugrađeni i pokretni namještaj i drvenu
oblogu blagovaonice i salona Frangešove vile, najvrednijih
i idejno najsloženijih prostora. Dizajnerskom kombinatori-
kom preoblikovani i inkorporirani katedralni i samostanski
(klanječki) fragmenti u nove oblike i u okvir novoga sadržaja,
drvena oplata i ugrađeni namještaj postaju estetiziranim i
urazličenim fondom baroknim skulpturama evanđelista i
andela, slikama svetaca, portretima i pejzažima Frangešovih
suvremenika O. Ivekovića, Mašića, Naste Rojc, Slave Raš-
kaj, Bele Čikoša Sesije, Quiquereza, Tišova i drugih, kao i
predmetima umjetničkog obrta. Poseban su doživljaj Fran-
gešove skulpture, od studija nježnih ženskih ruku do portreta
u reljefu Isidora Kršnjavoga, za radnim stolom među knji-
gama. Unatoč sačuvanim umjetninama, vila je izgubila oz-
račje koje su stvorili kreativni ljudi, osmišljavajući prostor i
živjeti i družeći se u njemu. Slika pomno njegovanog i dizaj-
niranog vrta – prirodno okruženje i obogaćenje vile, sasvim
je izbljedjela. Pergola, podsjetnik na sunce Mediterana, ovo-
vješka je "spolija".*

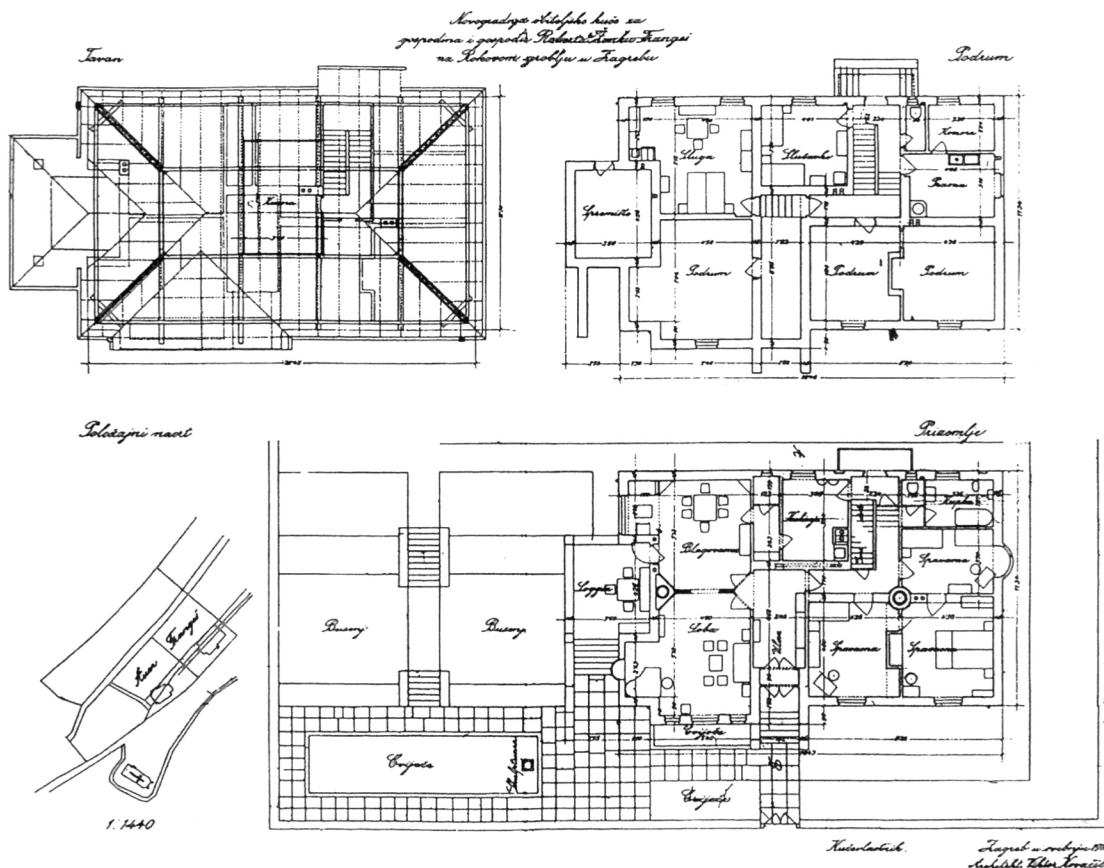
* Vilu Frangeš obradila sam u magistarskom radu *Namještaj prema
projektima zagrebačkih arhitekata u prvoj četvrtini XX. stoljeća* 1996. godine,
pod mentorstvom prof. dr. Radovana Ivančevića. Ovaj je tekst dopunjen
i proširen novim istraživanjima i saznanjima, prije svega o provenijenciji
drvenih fragmenata ugrađenih u namještaj i drvenu oblogu interijera vile
Frangeš. Moguće je u velikoj mjeri utvrditi s kojih su komada namještaja
i drvene obloge stare zagrebačke Katedrale demontirani. Neki su komadi
uklonjeni za vrijeme Bolléove restauracije Katedrale iza potresa 1880.
godine, neki možda i prije, neki još uvijek postoje u Katedrali, a bili su
izvor "dijelova" ali i motiva/predložaka autorima interijera Frangešove vile.
Interijer vile Frangeš popisivan je od Drugoga svjetskog rata naovamo
više puta. Prvi popis Zbirke Roberta Frangeša Mihanovića na Rokovu
perivoju raden je 1946. godine; potpisani su članovi Komisije za sakupljanje
i čuvanje kulturnih spomenika i starina Verena Han, Ivana Vrbanić i vlasnik
ing. Marko Frangeš. Drugi dopunjen popis 1986. godine izradila je Ida
Slade Silović, a zatim su radene još dvije dopune popisa skulptura 1992.
i 1995. Božena Kličinović sastavila je 1997. godine popis svih Frangešovih
skulptura u Gliptoteci HAZU: onih u vlasništvu Grada (kao naknadno
prikličen dio donacije Frangeš, ukupno točno 100 skulptura), onih u
vlasništvu Moderne galerije i Gliptoteke HAZU. Stanje cijele donacije
konstatirano je 1998., a Hrvatski restauratorski zavod izradio je 2002.
godine evidenciju i opis stanja uz iscrpnu fotodokumenatciju.

< Viktor Kovačić, nacrti pročelja vile Frangeš, kolovoz 1910. godine

Viktor Kovačić, tlocrti vile Frangeš, svibanj 1910. godine
U tlocrtu prizemlja (i podruma, u dvije prostorije za poslugu) ucrtane su pozicije ugrađenog i slobodnog namještaja

Izvor: Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Planoteka, Zbirka Kovačić

neka mješavina barokne pristranosti i engleskog smisla za intimnost, udobnost i praktičnost”.² Parkovno uređen vrt, kao sastavni dio eksterijernog dizajna engleske kuće, detaljno opisuje Zdenka Marković.³

Sačuvan je idejni projekt *Novogradnja obiteljske kuće za gospodina i gospođu Roberta i Ženku Frangeš na Rokovom groblju u Zagrebu/ Zagreb, u svibnju 1910./ Arhitekt Viktor Kovačić i izvedbeni projekt Gradnja Frangeš, kolovoz 1910.*⁴

Kovačić realizira odmjereno zdanje, urazličenih pročelja i odnosa volumena, slobodne tlocrtne dispozicije.

Korpus kuće prilagođen je nagibu terena, tako da se prizemnica prema ulici, jugoistočnog pročelja, “izdiže” na strmini (zapravo “spušta”) u jednokatnicu prema ostalim stranama svijeta.

Vila je pačetrovornastog tlocrta, kojem je u osnovi položeni pravokutnik.

Stan obitelji Frangeš u prizemlju sastoji se od reprezentativno riješene blagovaonice i salona, tri spavaonice (prema Kovačićevu projektu; danas imaju drugu namjenu), hodnika, kuhinje, kupaonice.

Kuća ima podrum (uz gospodarsko-skladišni dio; prema projektu tu su i dvije sobe za poslugu; kasnije je cijeli prostor adaptiran u samostalan stambeni prostor) i tavan (također dijelom adaptiran u stambeni prostor).

U prizemlju trodijelni, pod pravim kutom lomljeni hodnik (uzdužno-poprečnog/ uzdužnog tijeka) dijeli prostor na dvije sjajno grupirane sadržajne cjeline: jugozapadno–sjeverozapadni krak, u kojem se nalazi salon, blagovaonica i kuhinja s pratećim prostorijama, i jugoistočno–sjeveroistočni krak s tri spavaonice i kupaonicom.

Uzduž jugozapadne strane, s pogledom na pergolu i nekad uređeni vrt, Kovačić smješta dva najkvalitetnija i najreprezentativnija prostora: blagovaonicu i salon.

U tlocrtu ih koncipira zrcalno simetrično, naglašavajući na taj način, kao i kontinuiranošću prostora, njihovu sadržajnu povezanost. U os simetrije blagovaonice i salona Kovačić postavlja okvir posmičnih ostakljenih vrata (smjer jugozapad–sjeveroistok) tako da se ta dva prostora mogu i izolirati.

Iz tlocrta možemo očitati da na oba kraja okvira vrata projektira dva istostranična trokuta – u prostoru to su dvije trosse uspravljene prizme. Prema lođi, u blagovaonici i salonu, pravokutne stranice prizme čine metalne zavjese ovješene o drveni okvir koje zakriljuju peć, a s druge strane pravi kut formiraju dvojna vrata (i njihov okvir), kojima se iz salona i iz blagovaonice komunicira s predsobljem – hodnikom.

Volumen lođe, u sredini jugozapadnog pročelja, izlazi iz korpusa zgrade. Natkrivena je strehama koje nose stupovi, otvorena je prema vrtu i stubama neposredno s njim povezana, a vratima koja vode u blagovaonicu povezana je i s interijerom; “zadirući” u prostor blagovaonice i salona stvara dva prostorna suženja, dvije bočne niše.⁵

Nišu blagovaonice otvara prozorom prema vrtu, a salon “zaključuje” erkerom; jugoistočna strana salona otvorena je prozorima i na ulicu.

Glavni ulaz u vilu asimetrično je pozicioniran.

Dvije spavaonice, orijentirane u smjeru sjeverozapad–jugostok, imaju prozore otvorene na ulicu, a jedna spavaonica u smjeru jugozapad–sjeveroistok ima erker na sjeveroistočnoj strani.

Uzduž sjeverozapadne strane, pored blagovaonice Kovačić smješta pomoćne prostorije, koje orijentira prema zelenilu: kupaonicu, hodnik sa stubama i kuhinju s pratećim prostorijama.

Veza s Katedralom

Spajajući zaštitarske sklonosti i kreativne sposobnosti, Kovačić i Frangeš inkorporiraju dijelove katedralnog namještaja iz 16. i 18. stoljeća i drvene obloge iz stare zagrebačke prvostolnice u dom kipara Frangeša, čija veza s Katedralom postoji već treće desetljeće, veza sretnog ishoda po umjetnost, no prilično gorko iskustvo za kipara. Mladi Frangeš sudjeluje na izradi pobočnih oltara Katedrale, uz samog Bolléa⁶ i uz druge suradnike.

Frangeš 1902. godine dobiva od Bolléa narudžbu da izradi reljef Sv. Trojstva u luneti portala.

Osebnom interpretacijom humaniziranja božanskog, impresionističkim tretmanom površine i “..velikom, skeptičnom, intelektualnom prazninom, otvorenoj jednako ‘strahu i nadi’”, kaže Željka Čorak, “ikonografska je smionost kojom se vjerojatno ne može pohvaliti niti jedna katedrala, program koji teško može pohvaliti ma koja (svjetovna ili duhovna) vlast. Jedini, i jednako neprepoznat njezin saveznik bila je – ‘amor vacui’ Hermana Bolléa i njegove katedrale”⁸, izazvat će mnogo bure i negodovanja i onovremena će ga kritika pokopati.

Frangeš će grijehe umjetničkog slobodarstva popravljati na Katedrali još 1912. godine, kad je i vila već bila dovršena.⁹

I Viktor Kovačić je od 1891. do 1896. godine stjecao neposredno iskustvo u Bolléovu atelijeru. Unatoč oprečnim interpretacijama Bolléove uloge i njegova utjecaja na mladoga Kovačića, on možda nije bio zadovoljan kod Bolléa, “ali, kako je kasnije i priznavao, kod njega je mnogo naučio, osobito o solidnoj izvedbi svakog detalja, ispravnoj upotrebi materijala i dobrim obrtničkim radovima”¹⁰. Bollé mu daje preporuku za prof. Luntza na Akademiji lijepih umjetnosti u Beču, ali je Kovačićev izbor Otto Wagner. Bollé je i sam bio student bečke Akademije.

Do početka gradnje vile Kovačić i Frangeš susreli su se mnogo puta u svom profesionalnom i privatnom životu. Primjerice, izlažu zajedno na Hrvatskom salonu 1898. godine. Uz šesnaest slikara, Viktor Kovačić, jedini arhitekt, izlaže okvir za Bukovčev *Portret baruna Vraniczanyja*, a uz Frangeša ovdje

Robert Frangeš Mihanović, gipsana skica/studija jedne varijante reljefa lunete portala zagrebačke Katedrale; smještena u salonu vile
Snimio: I. Nikolić za Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu 1986. godine

je i kipar Valdec. Slijedi suradnja na umjetničkom časopisu "Život" koji izlazi uoči Božića 1899. godine.¹¹ U prvom broju Kovačić objavljuje programatski tekst *Moderna arhitektura*.

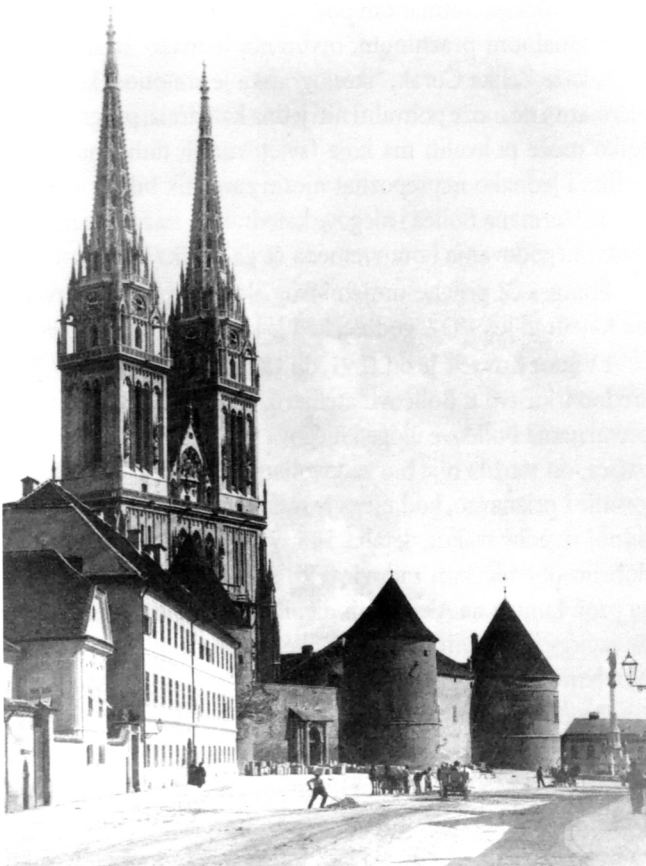
Ugođaj u domu Frangešovih opisuje Zdenka Marković iz prve ruke, i sama gošćom: "Osnovao je [Frangeš] porodicu, godine 1911. podigao na bivšem Rokovu groblju (sada Rokov perivoj br. 2) svoju porodičnu vilu, lijep, ukusan umjetnički dom, za koji je već od mladosti poput mrava polako sabirao i snosio vrijedne starine, koje su sada, ponamještene umjetničkim rukama njegovim i gospođe mu Ženke, žene istančanog ukusa, našle svoje pravo određenje. I tako je ona, naoko mala, ali prostrana četverouglasta vila s dubokim krovom, građena po nacrtu arh. Viktora Kovačića, usred zelenila u neposrednoj blizini kapelice sv. Roka, bila ne samo toplim gnijezdom porodice, koje je čuvao 'od zla izvana' onaj brončani zmaj, – rekla bih, neke vrste grčkog apotropaiona, – smješten mjesto kvake na hrastovim ulaznim vratima vile, – malo umjetničko djelo njegove žene, – već i lijepim i udobnim središtem, gdje se često i rado sastajao ne samo naš domaći, nego i strani umjetnički i literarni svijet. Svi su se oni u tome prijatnom domu dobro i ugodno osjećali. Bilo je tu kratkih prijateljskih sastanaka poslije ručka uz crnu kavu (s takva jednog sastanka imam kratak pismeni pozdrav s potpisima Bukovca, Auera, Viktora Kovačića i domaćina), pa intimnih čajeva, koji su nam svima zauvijek ostali u sjećanju, i veselih večera uz pjesme i nazdravice, kao i stručnih sastanaka i sjednica, na kojima se štošta važno po našu kulturu poduzelo, zaključilo i ostvarilo.

Bio je to ne samo jedan od društvenih kulturnih centara mirnoga, predratnog Zagreba, već pravi, mali umjetnički 'salon', pun duha i unutrašnje profinjenosti, koju su mu davali kulturni, živahni i lijepi domaćin i domaćica."¹²

Kuća je uistinu cjelovito umjetničko djelo, rijedak primjer gdje su i arhitekt i stanari umjetnici, gdje je interijer bremenit povijesnošću i onovremenošću, gdje se skulptura koja će obilježiti prijelom stoljeća u Zagrebu nalazi u ambijentu katedralnih fragmenata, sakraliziranom prostoru umjetnosti. Svakako treba naglasiti i inkorporiranost u ambijent originalnih dijelova namještaja i stolaca, navodno iz franjevačkog samostana u Klanjcu. Vjerojatno su se u ovaj dizajnirani ambijent svojom markantnošću uklapali i Ženka i Robert Frangeš, i što se estetiziranog pojavnog svijeta tiče, vladao je savršen sklad.

Gledajući širi europski kontekst, nekoliko će iznimnih kuća, realiziranih kao *Gesamtkunstwerk*, obilježiti vrijeme na čijem zalasku nastaje vila Frangeš, a mislim na kuće koje umjetnik arhitekt projektira i izvodi za prijatelja umjetnika, i samog uključenog u uređenje i dizajn vlastitog doma.

Bolléova Katedrala
Fototeka Muzeja grada Zagreba

Najranija i najslavnija, *The Red House*, Bexley Heath u Engleskoj, punih pola stoljeća prethodi vili Frangeš. Projektirao ju je Philip Webb 1859. godine (završena je 1860. godine) za Williama Morrisa i njegovu ženu Jane Burden, čije će lice uvijek iznova slikati Rossetti, učinivši je arhetipom preraphaelitske ljepote. Interijer je primjer kreativnog rada zajednice umjetnika i umjetničkih obrtnika – freske su slikali Rossetti i Burne-Jones, namještaj je izrađen prema dizajnu Morrisa i Webba, a oslikao ga je Rossetti, dok je Jane Morris vezla zidne tkanine.

Hermann Muthesius, u svom djelu *Das Englische Haus*, navodi *The Red House* kao prvu privatnu cjelovito projektiranu kuću.

U Beču, na samom početku dvadesetog stoljeća izgrađene su četiri vile umjetničke kolonije na Hohe Warteu. Spomenimo dvije koje tvore i vizualno jedinstvo – kuću slikara Karla Molla i kuću dizajnera Kolomana Mosera (obje 1900.–1901.), a projekt su prijatelja i suradnika arhitekta Josefa Hoffmanna.

Ucrtani namještaj i zidne obloge u tlocrtu i nacrtu Očitavanje ucrtanih komada namještaja u tlocrt stana

Na tlocrtu Frangešova stana jednostavnim su geometrijskim znakovima ucrtani komadi namještaja.

Ugrađeni komadi namještaja koje zatječemo u blagovaonici i salonu nalaze se na mjestima koja je ucrtao Kovačić.

Slobodni su komadi namještaja također ucrtani, međutim, primjerice, veći broj naslonjača (možda stolaca) uz stolove u salonu i blagovaonici upućuje na to da je Kovačić ili predvidio kombinaciju drugih primjeraka namještaja ili je njihov odabir i broj slobodniji.

U blagovaonici, uz vrata (prema kuhinji), s jedne je strane ucrtan i nalazi se ugrađeni kredenc/ormar, a s druge strane ugrađeni ugaoni ormar.

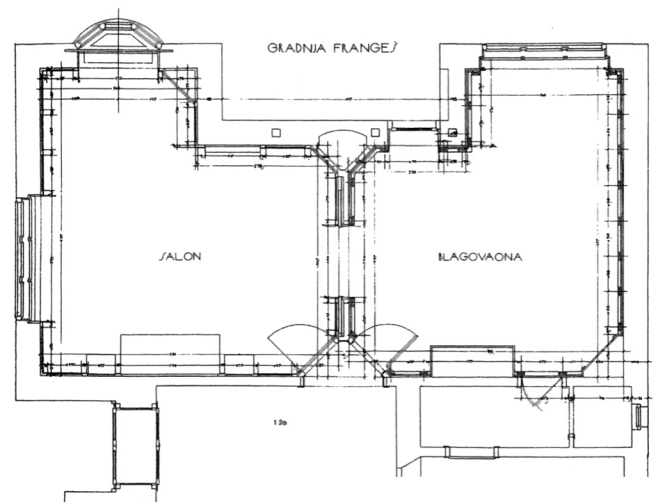
Uz stol su četiri naslonjača (ucrtanih je šest).

U zapadnom kutu zidne niše je otoman, u niši su još i stolić (?) i naslonjač. Na jugozapadnoj strani je ulaz u lođu, do njega skošen okvir drvene oplata – stranica prizme s metalnom zavjesom sa svojim zrcalnim pandanom u salonu. Do nje je ogledalo na staklenoj niskoj vitrini (u tlocrtu označena pačtvorinom), zatim niša u kojoj je Kovačić, prema idejnom tlocrtu, predvidio klavir i stolac.

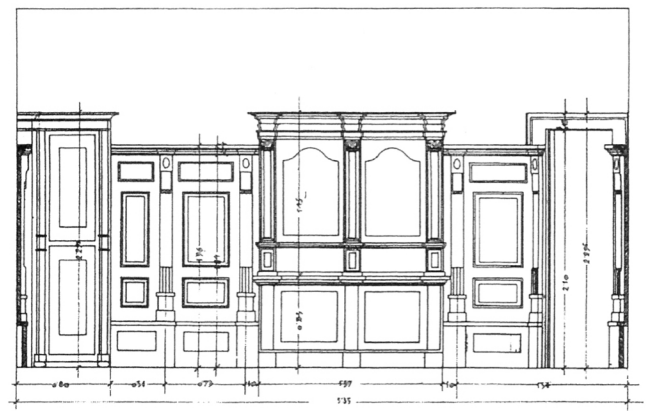
Ugaoni ormar ugrađen u zapadnom kutu niše, prema izvedbenom projektu, promijenio joj je prvotni oblik kvadratne prizme.

Na sjeveroistočnom zidu su dva ormarića koji flankiraju kanape; ispred kanapea ucrtan je stol s četiri stolca.

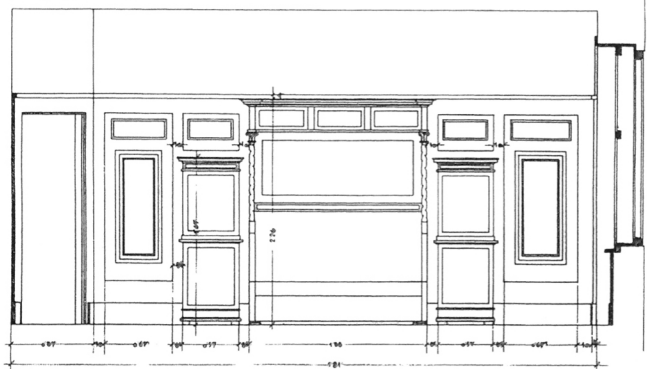
Dalje, na tlocrtu prve spavaonice, u zapadnom kutu, ucrtan je kutni otoman (?) ili krevet s noćnim ormarićem; toaletni stolić i stolac smješteni su u južni kut. U idućoj spavaonici ugrađen je ormar na jugozapadnom zidu, toaletni stolić i stolac ucrtani su u južnom kutu, dvostruki krevet (bračni) s noćnim

BLAGOVAONA 1:20

SALON 1:20

Viktor Kovačić, izvedbeni tlocrt salona i blagovaonice

Nacrt drvene obloge i ugrađenog namještaja sjeveroistočnog zida blagovaonice

Nacrt drvene obloge i ugrađenog namještaja sjeveroistočnog zida salona

Izvor: Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Planoteka, Zbirka Kovačić

Ulazna vrata, detalj, brončana kvaka u obliku zmaja, rad Eugenije Kopač Frangeš

Ulazna vrata, detalj, brončana pločica s prezimenom FRANGES
Snimila: N. Gazivoda

ormarićima ima uzglavlje na sjeveroistočnom zidu. Ispred kreveta možda je klupa. U trećoj spavaonici na sjeverozapadnoj strani dva su sučeljena kreveta, uz jedan je vjerojatno noćni ormarić. Uz erker je smješten toaletni stolić i stolac, a na jugoistočnoj strani vjerojatno ormar.

Podrum je danas adaptiran u samostalan stambeni prostor, osim dviju podrumskih prostorija koje pripadaju gornjem stanu. Kovačić je na tlocrtu podrumске sobe za slugu i u sobi za služavku(-e) također ucrtao pozicije namještaja.¹³

Sačuvani su nacrti drvene zidne obloge i ugrađenog namještaja blagovaonice i salona.¹⁴ Iz nacрта se jasno može očitati da je vizualni okvir i stilska "adaptacija" za ugradnju izvornih i novih komada namještaja i obloge unaprijed osmišljen i riješen. Gotovo intaktni interijer svjedoči o promišljanju, kreativnosti i kvaliteti, nastalima u vremenu koje je stanovanje i svakodnevicu rafiniranog građanstva osmislilo kao *Gesamtkunstwerk*, iznimno cijenilo obrtničke radove i metier majstora, kombiniralo razne kvalitetne materijale, te u ovom slučaju upotrijebilo "spolije" iz stare zagrebačke Katedrale i, najvjerojatnije, franjevačkog samostana u Klanjcu.

Lunaček daje vrijedne informacije u *Prilozima za povijest hrvatske umjetnosti* o rasprodaji i raznošenju katedralne opreme: "...da je nestalo mnogo stolaca iz kora sa sjajnim inkrustacijama i da te rese spajzecemere gradjevnikh savjetnika, da se još nedavno kubični metar 'spiegelholza' iz tog kora prodavao za 32 forinte i da se njime isplodio jedan 'spajzecimer' g. I. G.-a."¹⁵ O tome govori i Lelja Dobronić: "Preinačavanje drvenih predmeta, izbačenih iz katedrale pri njezinoj obnovi poslije 1880. godine, bila je praksa koju su provodili zagrebački stolari (prema usmenoj predaji: Budicki) radi prodaje privatnicima."¹⁶

Blagovaonica

U blagovaonici vile iskorišteni su za drvenu oblogu dijelovi hrastove obloge iz stare zagrebačke Katedrale.¹⁷ Razdijeljena je ukladama, koje flankiraju pilastri, a završava profiliranim vijencem.¹⁸

Obloga kontinuirano zidnim plohamo blagovaonice unificirajući prostor i stvarajući ugođaj topline i intimnosti.

U blagovaonici je, u sjevernom kutu, ugaoni ormar (Cognier), s intarziranim pločom iz 16. stoljeća, koja ukrašava gornja vratašca, a skinuta je s klupe stare Zagrebačke katedrale. Figuralni prizor gornje intarzirane ploče prikazuje *Misu sv. Grgura*.¹⁹ Kanonik Grgur, arhidakon vaškanski, donator renesansnog oltara sv. Trojstva, naručio je i klupu uz svoj oltar. Klupa se spominje 1522. godine. Na naslonima sjedala trodijelne klupe bile su intarzije: jedna "koja prikazuje sv. Grgura papu, okružena kardinalima i biskupima, kako kleči pred oltarom i likom Isusovim, i druga koja prikazuje sv. Lovru đakona s atributima mučeništva, roštiljem i palmom. Od sv.

Dvokrilni ugrađeni ormar s tordiranim stupovima u blagovaonici, spoj baroknih intarziranih ploča i dodataka u duhu baroka iz vremena gradnje vile

Intarzirana barokna ploča, vaza s cvijećem, detalj

Trojstva, središnjeg prizora na naslonu te nestale klupe, u Frangešovoj se zbirci nalazi kopija koju je mogao izraditi sam Frangeš. Dvije sačuvane, iako retuširane, intarzije proizlaze iz renesansnog slikarstva. Osobito je zanimljiva ona sa sv. Grgurom papom, jer takve kompozicije nema u Hrvatskoj ni u slikarstvu, a pogotovo nema u tehnici intarzije.²⁰

Ove klupe nema u Katedrali, uklonjena je iza 1880. godine, u tijeku obnove nakon potresa.

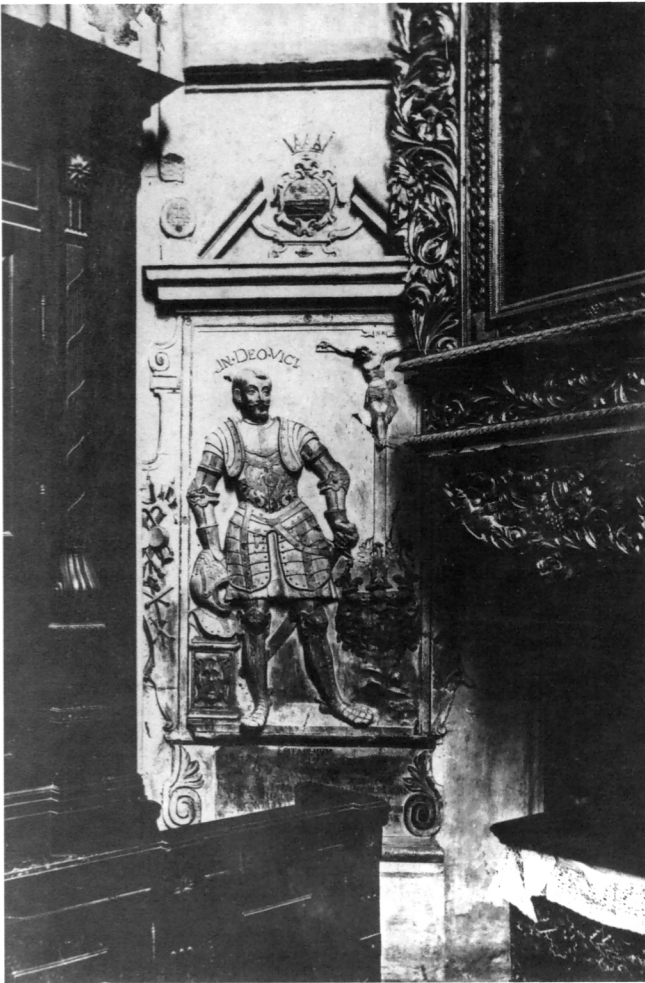
Ivan Bach kaže: "Kipar Robert Frangeš Mihanović, koji je bio zaposlen tada kod nekih radova na katedrali, sačuvao je u svojoj zbirci starina dvije intarzije te klupe i jednu kopiju treće intarzije iste klupe, pa se one danas nalaze u posjedu njegova sina ing. Marka Frangeša u Zagrebu."²¹

Vera Kružić-Uchytel o renesansnim intarzijama kaže: "...u 15. stoljeću došlo je do izvanrednog procvata firentinskog stolarstva, i firentinski namještaj quattrocenta odlikuje se jednostavnošću i čistoćom arhitektonskih elemenata i obrisa, pa

odnosi između punog i praznog u strukturi i dekoraciji imaju onu istu klasičnu harmoniju kao i pročelja firentinskih palača. Osim toga, od druge polovice 15. stoljeća tehnika intarzije razvila se do takvog dometa da je svojim izvanrednim efektima mogla konkurirati slikarstvu."²²

Ormar s intarzijom *Misa sv. Grgura* presijeca kut blagovaonice, iskorištavajući i ispunjavajući njegov volumen. Zaključan je jednostavnim profiliranim vijencem, visinom se izdiže iznad oplata, a intarziranim se pločama izdvaja iz nje. Poštujući renesansni figuradni prizor (prema tradiciji), stolar Budicki radi apstraktnu geometrijsku intarziju, po uzoru na geometrijske intarzije na prednjoj strani klecala katedralnih klupa iz 16. stoljeća.

S druge strane vratiju je dvokrilni drveni ormar jednostavne baze, na kojoj počivaju tri tordirana stupa pozlaćenih kapitela (horizontalni nosivi spoj iza stupova ukrašen je intarziranim motivom akantusa), koji nose zatvoreni korpus gornjeg

Nadgrobna ploča bana Tome Erdödyja u južnoj apsidi zagrebačke Katedrale. Uz ploču, lijevo u kadru je i slabije vidljiva zidna drvena obloga i fronta klecala klupe, danas ugrađena u vili Frangeš. Fotografija snimljena neposredno prije ili nakon potresa 1880. godine. Fototeka Muzeja grada Zagreba

Kutni ugrađeni ormar (Coignier) u blagovaonici, s intarziranim prizorom *Misa sv. Grgura*, demontiranim s klupe stare zagrebačke Katedrale; ostali dijelovi iz vremena gradnje vile

dijela ormara: dvije horizontalno položene ladice, iznad kojih su dvojica vrata uokvirena pilastrima, s po jednom središnjom intarziranim pločom iz 18. stoljeća. Svojom formom ormar asocira na barokne kabinetske ormariće na postolju s tordiranim stupovima.

Ploče navodno potječu iz franjevačkog samostana u Klanjcu. Lijeva ploča ima intarziranu vazru s cvijećem, vrlo kvalitetan rad, radijalno postavljenih stapki s cvjetovima, na postolju s volutama. Jednostavan pačtvorinasti okvir prizora završava dvjema rastućim krivuljama zaključenima adosiranim volutama s rozetom u središtu. Na desnoj je ploči prikazan sjedeći muški lik s harfom i notama, vjerojatno David, izraelski kralj, bogate odore razigranih nabora.²³ Ploče flankiraju intarzirane vrpce ukrašene stiliziranom vegetacijom, zaključene kapitelima oblika rotulusa, ukrašenima pozlaćenim akantusom. Ormar

je zaključen profiliranim vijencem, koji se više puta obraća iznad pozlaćenih kapitela i stvara nemirnu igru linija.

Kovačić se poslužio Frangešovom zalihom baroknih "spolija", a rezultat je vrlo efektan kombinacija izvornih dijelova i dodataka u duhu baroka iz vremena gradnje vile.²⁴

Ovaj se ormar profilacijom vijenca izdiže iznad drvene oplate, a iste je visine kao i ugaoni ormar.

Naslonjač, datiran 17. stoljećem, naslona s ušima, tapeciran je strojno rađenom goblenskom tkaninom novijeg datuma. Nasloni za ruke zaključeni su izlijebljenim volutama. Noge su tokarene i povezane "H" spojem. Smješten je u niši.²⁵

U blagovaonici se nalazi velik stol za izvlačenje, pravokutne ploče, presvučen zelenim filcom, pačtvorinastih nogu koje se sužavaju prema dnu, dijagonalno spojenih.²⁶

Pogled na blagovaonicu
Snimio: Igor Nikolić za Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu 1986. godine

Pogled na jedan ugao blagavaonice
Snimila: N. Gazivoda

Detalj sofe i ormarića u salonu
Snimila: N. Gazivoda

Ugrađeno ogledalo postavljeno na vitrinu u salonu
Snimila: N. Gazivoda

Tri naslonjača radena su po uzoru na klanječke originale iz salona, ravnog su drvenog sjedala, a četvrti je stolac nešto nižeg naslona, s novijom presvlakom od skaja. Naslon za leđa u obliku je “jarma”. Smješteni su uz stol.

Na sjeverozapadnoj strani niše nalazi se otoman, jednostavan sanduk tapeciranog ležaja s ladicom, skromni pandan ugrađenoj sofi u salonu.

Salon

U salonu je oplata od hrastovine, s frizom od pozlaćenoga goticizirajućeg mrežastog ornamenta. Oplata je razdijeljena ukladama koje uokviruje dvored stiliziranog pozlaćenog ornamenta, koji i zaključuje oblogu.²⁷ Datirana je 18. stoljećem.²⁸

Salon i blagovaonica, dizajnirani kao prostorni kontinuum, posmičnim se vratima mogu izolirati.²⁹

Uz okvir vrata, u obje sobe, umjesto uklade drvene oplata, visi po jedna “zavjesa” od rastera metalnih pločica, koje u zidnoj šupljini diskretno zaklanjaju peć koja je grijala i salon i blagovaonicu. “Zavjesa” u blagovaonici od većih je pločica, središnjega kuglastog istaka i naglašenijih metalnih spona. Ispred zavjese u salonu danas je na postamentu smješten brončani Frangešov *Rimljanin*.³⁰

Na istoj je strani visoko ogledalo u jednostavnom pačevorinastom okviru, zaključeno pačevorinastim “vijencem” konkavnih bočnih stranica. Ogledalo je postavljeno na nisku staklenu vitrinu za ukrase. Okvir ogledala ukrašen je intarziranim geometrijskim motivima, svjetlijih i tamnijih nijansi furnira. Vidljivi spojevi furniranih traka neumoljivo upućuju na porijeklo s komada namještaja izvorno drugih dimenzija i namjene.

Intarzirani okvir ogledala odgovara intarziranom rubu bočno od vratnica sakristijskih ormara Katedrale.

Pogled na salon

Snimio: Igor Nikolić za Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu 1986. godine

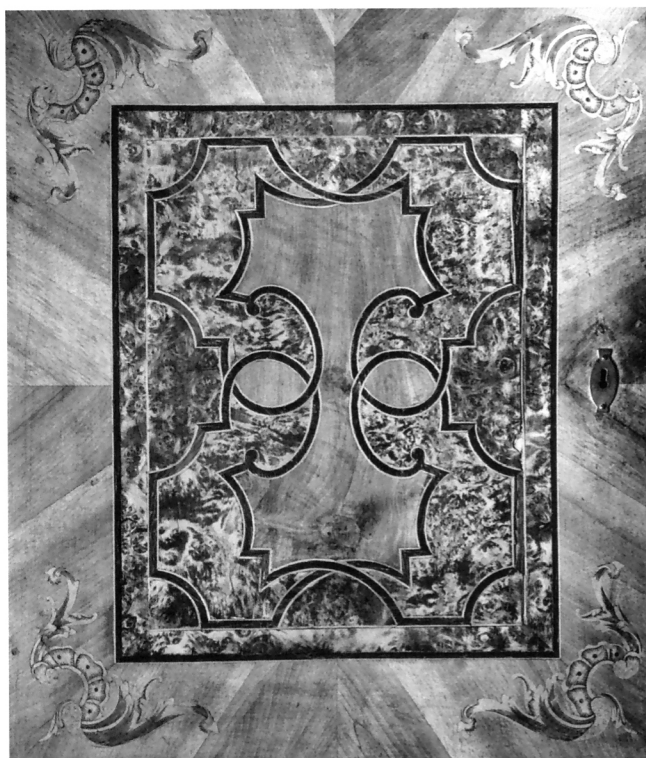
Ugrađena sofa u salonu, flankirana jednokrlnim ormarićima

Snimila: N. Gazivoda

Drveni naslonjač s kožnatim sjedalom u salonu, 17. st.

Intarzirana ploča vratašca ormarića, vjerojatno demontirana sa sakristijskog ormara zagrebačke Katedrale

Izvor: obje fotografije snimila Lj. Krtelj za Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu 1965. godine

Ogledalo odražava i produbljuje prostor.

U zapadni kut niše ugrađen je kutni ormar (Coignier) s intarziranom pločom iz 16. stoljeća, koja prikazuje sv. Lovru s palmom, simbolom mučeništva, u lijevoj i roštiljem u desnoj ruci, u minuciozno izrađenoj đakonskoj odjeći. Intarzija vjerojatno potječe s iste katedralne klupe kao i intarzija *Misa sv. Grgura* i *Sv. Trojstvo*.³¹

Ormar je smješten do erкера, punog parapetnog dijela zlatom obrubljenih pačetvorina i ostakljenoga trodijelnog, poligonalno lomljenoga gornjeg dijela.

Na suprotnoj strani, na sjeveroistočnom zidu, dva jednokrnlina ormarića flankiraju ugrađenu sofu. Korpus je ormarića podijeljen u dva superponirana uspravljena kvadra; gornji, zaključen vijencem, uvučen je u odnosu na donji. Intarziranih su prednjih vratnica, s geometrijskim vrpčastim motivom u bogatoj kombinaciji tamnijih i svjetlijih furnira oraha i jag-njede. Bočne stranice gornjega korpusa dekorirane su intarziranim buketom cvijeća.³²

Ugrađena sofa³³, naglašenog vertikalizma koji prate i potenciraju superponirani korpusi bočno postavljenih ormarića, tapeciranog sjedala i naslona, iznad kojeg je oslikani prizor s tri svetačka polulika: sv. Marko, sv. Ivan i sv. Petar, ulje na platnu, svaki u svom okviru od oblaka.³⁴ Pozade sofe završava frizom razdijeljenim pilastrima na tri identične reljefne ploče s motivom adosiranih akantusa.³⁵

U visini friza sofu sa svake strane flankiraju dva reljefna istaka (pod pravim kutom u odnosu na friz), zaključena profiliranim kornišem, koje podupire par tokarenih stupića oslonjenih o naslon za ruke. Naslon za ruke sofe, profiliranog ruba, "nose" pune drvene ploče sprijeda zaključene volutom s "upisanim" cvijetom, ispred koje je tokareni stupić što podupire naslon.

Obje strane ploče ukrašene su rezbarenim vijugavim, stiliziranim, vitičastim cvjetovima i akantusom.³⁶

Ispod sjedala je sanduk s tri ladice za spremanje stvari.

Očit je utjecaj i preuzeti su motivi trodijelnih katedralnih klupa (jedinice od tri sjedala) na toj sofi.

Ormar u sakristiji zagrebačke Katedrale

Naslonjač uz stol od smeđeg je drva, ima kožom presvučeno sjedalo, a od kože je i valovita vrpca u sredini drvenog gornjeg dijela naslona, uokvirena valovitim drvenim rubom. Okvir naslona završava profiliranim istakom.

Lagano zakrivljena linija naslona za ruke zaključena je izlijebljenim volutama, a ravne četverobridne noge kontinuiraju u podupirače naslona za ruke, odnosno u okvire naslona za leđa. Noge su učvršćene i povezane spojnicama valovita donjeg ruba. Naslonjači su datirani 17. stoljećem, a potječu iz franjevačkog samostana u Klanjcu.³⁷

Navest ću još preostale komade namještaja: dva stola, oba iz 18. stoljeća. Jedan stol, ploče ukrašene intarzijama istog vrpčastog motiva kao i vratašca superponiranih ormarića, ima četiri tordirane noge na pačetvorinastom intarziranom postolju, s motivom intarziranog akantusova lišća u rombu. Gotovo identični rombovi s akantusom nalaze se na klupi iz 1520. godine, danas bez intarzija iznad sjedala, do restauracije Katedrale s intarziranim likovima sv. Ladislava, sv. Emerika i sv. Stjepana.

Intarzirana ploča stola, vratašca ormarića superponiranih korpusa i intarzirani okvir ogledala potječu s jednog ili više komada namještaja – vrlo vjerojatno sakristijskih ormara zagrebačke Katedrale.³⁸

Dva stolca bogatog reljefnog grotesknog figurativnog arsenala predstavljaju tip stolca “sgabello”, a nastali su vjerojatno u drugoj polovici 19. ili početkom 20. st.³⁹

“Katriga”, drveni stolac polukružnog naslona, sastavljen je od osam perforiranih letvica ukrašenih stiliziranim geometrijskim motivom. Polukružno sjedalo podupiru tri tordirane noge.⁴⁰

Kombinaciju figurativnih prizora, stilizirane florealne dekoracije i apstraktnih geometrijskih bordura, vidljivu na katedralnim klupama, varira i tim Kovačić–Frangeš(–?Budicki).

Promatrajući uspravljene pravokutne segmente drvene obloge, ugrađeno ogledalo, ugrađenu sofuu i ormariće koji ju flankiraju, metalnu zavjesu peći, uspravljene kubuse postolja skulptura, vrata, prozore, lustere/plafonjere od izduženih kris-

Jednokrilni ugrađeni ormar u drugoj spavaonici s intarziranom 1756. godinom na ukladi. Spoj "dijelova" iz više izvora

talnih staklenih elemenata koji "izviru" iz poligonalne baze – može se zaključiti da je sve osmišljeno poradi naglašavanja secesiji svojstvenog vertikalizma, demonstrirajući srastanje i nadrastanje elemenata, različitost materijala, struktura, uzoraka geometričnosti ili pak "baroknosti". Vertikalizam će se moći očitati u hodniku i u sačuvanim ugrađenim elementima dviju većih spavaonica.

Ulazni hodnik

Funkcionalan i svijetao ulazni hodnik, relativno uzak, ima dvostruka drvena ulazna vrata s lunetom.

Vanjska vrata smještena su u lučno premoštenoj niši, koja štiti od vremenskih nepogoda i izravnog sunca. Luneta vanjskih vrata ima radijalno i koncentrično organizirane metalne šprljke. Donji je dio vrata puno drvo s ukladom, gornji je dio ostakljen, a zaštićen je i artikuliran brončanim "perforiranim" rasterom – mrežom kvadrata obrubljenom polukružnim završecima. Sjajan detalj je kvaka: u uspravljenom pravokutniku uspravljene vijugavi, florealni leteći zmaj koji riga vatru na

ključanicu, "neke vrste grčkog apotropaiona", signiran EF – rad Frangešove supruge Eugenije Kopač. Ispod rešetke odlivena je brončana pločica sa prezimenom FRANGEŠ.

Vratašca ulične ograde i rešetke podrumskih prozora urazličena su rezonancija opisane rešetke vrata, ili je obratno.

Dobro je usklađen oblikovni suživot geometrijske i organske secesijske orijentacije.

Ulazna vrata pod pravim kutom flankiraju dvije zidne vješalice, drvene obloge jednostavnih uklada, tvoreći niše – garderobne kutiće; metalni nosači kaputa su dijagonalno izbačeni ravni pipci kuglastih vrhova. Nasuprot geometrijskoj jednostavnosti vješalice, stalak za kišobrane artnouveauovski je uspravljen, vegetabilan, zaobljen.

Luster je kadionica naopako okrenuta, iz koje teže slap kristalne svjetlosti.

Namještaj u hodniku čine dva ormara zatvorenoga donjeg dijela korpusa, na sploštenim kuglastim nogama, s vratašcima flankiranima rezbarenim pilastrima, plastički isturene baze (s motivom modificiranoga triglifa dorskoga hrama) i kapitela s rozetom, dok je tijelo pilastra ritmično izdubljeno, naglašene igre svjetla i sjene. Gornji uvučeni dio, s policama flankiranima istovjetnim pilastrima postranog drvenog okvira, zaključen je frizom s plitkim reljefom akantusa i profiliranim vijencem. Isti rezbareni motiv adosiranih akantusa vidjeli smo već na frizu ugrađene sofe u salonu i na klupi u južnoj lađi Katedrale. Zavjesa od svilene tkanine na jednostavnom nosaču zakriva policu.

Ormari, spoj novijih dijelova i fragmenata iz sakristije Katedrale, oblikom asociraju na frontu ispovjedaonica.⁴¹

U hodniku se nalaze dva drvena stolca, tokarenih nogu i vertikalnih nosača naslona, dok su sjedalo, prednja spojnica nogu i dvije ploče naslona ukrašene rezbarijama, stilizacijom "etno" predložaka. Vjerojatno rad Obrtne škole.⁴²

Tu je i stolić, s intarziranim prizorom rimskog vojnika u borbenim kolima u sredini ploče, koja se može podići, valovitog ruba triju stranica (i ravnog ruba uza zid), trupa s ladicom, intarziranog vegetabilnim motivom, nogu kružnog presjeka koje se sužavaju prema dolje.⁴³

Spavaonice

Spavaonice, intimniji prostori, više ne odražavaju cjelovitost dizajnerske ideje; promijenjena im je namjena i namještaj je uglavnom izmijenjen.

Prva spavaonica

U zapadnom kutu prve spavaonice ugrađeni su fragmenti katedralne obloge. Po svim elementima doseže do visine kapitela, poput zidne obloge u blagovaonici, ali je većih dimenzija. Međutim, zaključena je složenim profiliranim vijencem, koji

se više puta obraća i stvara nemirnu igru linija, koju ponavlja i vijenac ormara u blagovaonici, rađenog na način baroka.

Vidljivi su, primjerice, spojevi na početku sokla oplate, koji ukazuju na prilagodavanje izvornih dijelova obloge kutu te spavaonice.

U spavaonici se nalaze dva ormarića, istih dimenzija, sastavljena od izvornih fragmenata intarziranih bordurama i novih dijelova. Ormarići, podijeljeni na tri dijela, leže na sploštenim kuglastim nogama.⁴⁴ Intarzirane bordure su geometrijske, sitne, fine i urazličene, a njima su naglašene vertikale, horizontalne ili središte vratašca, odnosno ploče ormarića.

Ormarići su možda doneseni i iz nekog drugog prostora.

Ormar ugrađen u jugozapadni zid susjedne spavaonice "ubačen" je u ovaj prostor i stvara u njoj izbočinu, što je vidljivo i na projektu. Niša nastala na sjeveroistočnom zidu "ispunjena" je ugrađenim dvokrilnim ormarom s vratnicama jednostavnih uklada, poput onih ugrađenoga kredenca/ormara u izbi ispred kuhinje.⁴⁵

Druga spavaonica

U drugoj je spavaonici jednokrilni ugrađeni ormar u punoj visini zida, s intarziranom 1756. godinom na gornjoj, višestruko uvučenoj, plastički naglašenoj profiliranoj ukladi vrata.⁴⁶

Okvirni pilastri, uz minimalnu razliku u bazi, i vijenac jednaki su onima u kutnoj oblozi prethodne spavaonice, ali su ovi većih dimenzija.

Između friza i gornje uklade tri su figuralna intarzirana prizora na vratašcima: *Sv. Trojstvo*⁴⁷ u sredini i po jedan evanđelist sa strane.

Fronta ormara kombinacija je izvornih fragmenata i dijelova novijeg datuma.

Sačuvana je fotografija⁴⁸ snimljena u staroj zagrebačkoj Katedrali, koja na lijevoj strani uz nadgrobnu ploču bana Tome Erdödyja u južnoj apsidi Katedrale, "hvata" u kadru i dio drvene obloge i frontu klecala klupe. Fronta klecala nepobitno je ugrađena u blagovaonicu Frangešova stana, dok je zidna obloga u Katedrali, vidljivo većih dimenzija i s bogatim vijencem, možda dio kutne obloge u prvoj spavaonici ili je iskorištena za frontu ugrađenog ormara u ovoj spavaonici.

Do ormara, dvije su stelaže postavljene u kutu sobe.

Jedna stelaža ima ormarić zatvoren intarziranim vratašcima s likom sv. Matije. Ormarić je smješten lijevo iznad polica u punoj širini, dok su desno od ormarića dvije kratke police. Ispod lika je natpis SV MATIAŠ.⁴⁹ Sv. Matija u obrisu i impozitaciji odgovara liku Matije na katedralnoj klupi, iako se svjetliji i tamniji furnir odnose kao pozitiv i negativ. Glave sv. Matije i anđela na ormariću doradenije su u detaljima.

Od ugrađenih komada namještaja u nekadašnjoj je spavaonici još jedan djelomično ugrađen ormar. Dvokrilan, izvana naoko plitkog trupa, ulazi u zidnu masu, čime se znatno dobiva na prostoru. Iznad ormara je luneta otvorena u zidnoj masi.

Pogled na pergolu u vrtu vile
Snimila N. Gazivoda

Unutarnji i vanjski obrub uklada vrata ukrašen je reljefnom bordurom; ormar je zaključen jednostavnim rezbarenim vijencem.

Treća spavaonica, danas mala blagovaonica, ima komade namještaja koji su vrlo vjerojatno rad tvornice Bothe i Ehrmann, po svojoj prilici iz 20-ih ili možda 30-ih godina 20. stoljeća. Blagovaonica se sastoji od stola, 6 stolaca, buffeta – "sideboard" i vitrine. Ti komadi namještaja po tipu, ali isto tako i po provenijenciji/predlošku – a to je engleski namještaj 18. stoljeća, konkretno stil "Queen Ann" – odgovaraju izboru komada namještaja i stilskom idiomu u kojem je radio Viktor Kovačić.

"Kabriol" noge svih komada namještaja – stola, stolaca, buffeta i vitrine, te karakterističan "splat", puni dio naslona stolca, barokni su elementi koje varira i stilizira Viktor Kovačić.

Kovačić je u izboru predložaka za projektirani namještaj i za upotrebu gotovih komada pokazao nedvosmislenu orijentaciju na engleski namještaj 18. stoljeća: stil Queen Ann, zatim Chippendale, Sheraton, Hepplewhite, ali i Arts&Crafts namještaj iz 19. stoljeća.⁵⁰

Peći u spavaonicama zakriljene su jednostavnim pravokutnim bakrenim vratašcima.

Kuhinja

U izbi je jednostavan i funkcionalan ugrađeni kredenc/or-mar.

U kuhinji je Kovačić na projektu ucrtao pozicije štednjaka i sudopera. U kupaonici i WC-u također su ucrtane pozicije kupaonične opreme; danas je sve novo.

* * *

Detaljnije sam analizirala ugrađeni i pokretni namještaj i drvenu oblogu blagovaonice i salona Frangešove vile, najvrjednijih i idejno najsloženijih prostora.⁵¹ Dizajnerskom kombinatorikom preoblikovani i inkorporirani katedralni i samostanski (klanječki) fragmenti u nove oblike i u okvir novoga

sadržaja, drvena oplata i ugrađeni namještaj postaju estetiziranim i urazličenim fondom baroknim skulpturama evanđelista i anđela, slikama svetaca, portretima i pejzažima Frangešovih suvremenika O. Ivekovića, N. Mašića, N. Rojc, S. Raškaj, B. Čikoša Sesije, F. Quiquereza, I. Tišova i drugih,⁵² kao i predmetima umjetničkog obrta. Poseban su doživljaj Frangešove skulpture⁵³, od studija nježnih ženskih ruku do portreta u reljefu Isidora Kršnjavoga, za radnim stolom među knjigama.

U tom muzeju namijenjenom životu, radosti, užtku i stvaranju svaki okret promatračeve glave otkriva novu složenu vizuru i novi međuodnos oblika, primjerice, akantusova reljefa i intarzije ormarića, zlatnog mrežastog ornamenta i nabujale svetačke barokne zlačane odore, markantnih crta rezigniranog *Rimljanina* i apstraktne metalne "zavjese".⁵⁴ Unatoč sačuvanim umjetninama, vila je izgubila ozračje koje su stvorili kreativni ljudi, osmišljavajući prostor i živeći i družeći se u njemu.

Slika pomno njegovanog i dizajniranog vrta – prirodno okruženje i obogaćenje vile, sasvim je izbljedjela. Pergola, podsjetnik na sunce Mediterana, ovovjeka je "spolija".

Pogled na jugozapadno pročelje, snimljeno neposredno nakon završetka vile
Privatni arhiv, posudba

BILJEŠKE

¹ A. Laslo, *Individualno stanovanje u Zagrebu od 1900. do 1940.*, "Arhitektura", 1983.–1984., str. 186–188, str. 122.

² V. Lunaček, *Viktor Kovačić i njegovo umjetničko djelo*, "Obzor", god. LXV., str. 289, 1924.

³ Z. Marković, *Frangeš Mihanović*, Zagreb 1954., str. 245. Citiram opis vrta: "Taj njegov vrt, godinama pomno uređivan, pružio se desno od vile kao mali naravni park s dva visoka hrasta i s mnogo bršljana, paprati i jelenjeg jezika, a lijevo od nje kao cvjetnjak s velikom, razgranjenom magnolijom, na ulazu, s kolumnadom od kamenih stupova, gusto opletenim ružama. Sada je on pod njegovim vodstvom dobio *ново* lice, umjetnik ga je dopunio *novim cvijećem*: onim sitnim, neuglednim, koje je u novije doba preplavilo vrtove, što ne raste uvis kao oni dosadašnji ponosni cvjetovi, već se drži zemlje i kamenja pužući njime. Tu su se prostrli po tlu meki jastučici intenzivno bijeloga iberisa pa onda nešto toplije bijelog arabisa, od kojega je zemlja sva pobijeljela, a malo dalje se protegla sitna ljubičasta aubretia, što se poput malih madeža nalijepila na zeleno lišće, dok je dianthus, divlji klinčić, jedini mirišljiv u tom cvetnom društvu, širio svoj fini, sladunjavi dah među živo modrim velikim potočnicama. Sve je bilo s takvom prirodnom raskoši rasuto po zemlji, da se gotovo gušilo u svome bogatstvu, te je poplavivši puteljke i staze upravo branilo čovječjim koricama da prodru kroz njih. Ne pamtim da sam ikad vidjela ičiji vrt u takvu cvjetanju kao ovaj, što je bilo posljednjega ljeta umjetnikova života. Tako cvate zemlja samo jednom i nikad više. To kao da je onda i bila oproštajna pjesma njegove zemlje od njega."

⁴ U Ministarstvu kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Zagreb, Planoteka, Zbirka Kovačić, sačuvani su nacrti pročelja i tlocrti kuće. Idejni projekt, svibanj 1910. godine – nacrti pročelja Inv. br. 3693 (sign. RZZ – 91/614 A 21); tlocrti: Inv. br. 3679 (sign. RZZ – 91/614 A 7). Izvedbeni projekt, kolovoz 1910. godine – nacrti pročelja: Inv. br. 3676 (sign. RZZ – 91/614 A 4) i Inv. br. 3677 (sign. RZZ – 91/614 A 5); tlocrt salona i blagovaonice: Inv. br. 3688.

⁵ Došlo je do manje promjene u realizaciji jugozapadnog pročelja u odnosu na izvedbeni projekt – primjerice nagiba krova lođe i visine parapeta lođe.

⁶ Iz potreba obnove zagrebačke Katedrale, "tog središnjeg spomenika Zagreba, njegovog dugog pamćenja", proizšla je ideja i uskoro realizacija Obrtne škole, "kao žarišta građevnog i ostalih, uza nj vezanih obrta za cijelu Hrvatsku". Vidi: Ž. Čorak, *Počeci Obrtne škole i vizualni identitet Zagreba*, u: *15. zagrebački salon* (katalog retrospektive), Zagreb 1980., str. 8. Hermann Bollé bio je utemeljitelj, član direktorija i učitelj, te ravnatelj Obrtne škole, koju je polazio mladi Frangeš. Još kao dak, zajedno s Valdecom, izrađivao je arhitektonsku plastiku, dva stupa uz ulazna vrata pročelja nove zgrade Obrtne škole na tadašnjem Sveučilišnom trgu. I njegva će, kao i Kovačića, sposobnosti i ambicije odvesti u Beč, gdje Frangeš završava K. k. Kunstgewerbeschule, a upisuje i Akademiju.

⁷ Navodnici (unutar citata) Ž. Čorak.

⁸ Ž. Čorak, str. 297, u: *Zagrebačka katedrala*, autori A. Deanović, Ž. Čorak, N. Gattin, *Monumenta artis Croatiae*, Niz Katedrale 1, Zagreb 1988.

⁹ U salonu kuće nalazi se Frangešova gipsana skica/studija jedne varijante reljefa lunete portala zagrebačke Katedrale.

¹⁰ Z. Vrkljan, *Viktor Kovačić*, u: "Čovjek i prostor", 1994., 9–10, str. 20. Antun Jiroušek ujedno smatra da je Bolléov atelijer, poslije potresa 1880. godine središte graditeljske djelatnosti za banovinsku Hrvatsku i ostale zemlje, bio prava škola za Kovačića te da je Kovačićev talent uočen. Kod Bolléa će raditi skice i osnove za crkvene i profane zgrade, te "detaljne nacрте za njihovu vanjsku i unutarnju opremu kao i stambeni namještaj u njima". Vidi: A. Jiroušek, *Viktor Kovačić*, u: "Vijenac", god. III., knjiga IV./5, 1925., str. 140–145.

¹¹ Z. Marković, *Frangeš Mihanović*, str. 99: "Tako su izložba prvog Hrvatskog salona i život afirmirali našu Modernu i označili joj trajno i stalno mjesto u našem kulturnom zbivanju." 1908. godine održana je III. jugoslavenska umjetnička izložba (II. Lade), za koju je Kovačić izradio prostornu koncepciju, a Frangeš je bio blagajnik i izlagač. Frangeš i Kovačić 1909. godine zajednički rade grob J. E. Tomiću na Mirogoju, a iste godine Frangeš surađuje na Kovačićevu projektu spomenika obitelji Mošinsky u Arkadama na Mirogoju. Vidi: str. 184 i 193.

¹² Z. Marković, n. dj., str. 199.

¹³ U sobi za slugu ucrtani su stol sa stolicama, vjerojatno dva ormara ili sl. i dvostruki [bračni] krevet s noćnim ormarićima na jugoistočnoj strani. Soba za služavke ima dva kreveta s noćnim ormarićima pod pravim kutom,

koji su postavljeni uzduž jugozapadne strane, a ucrtana su još 3 komada koji vjerojatno označavaju ormar, možda komodu i stolicu.

¹⁴ Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Zagreb, Planoteka, Zbirka Kovačić. Nacrti zidne obloge i ugrađenog namještaja: Inv. br. 3694, 3695, 3696, 3697, 3698, 3699, 3700; nedostaje nacrt jedne zidne obloge blagovaone. Nacrti su kotirani. Drvena obloga i ugrađeni namještaj izvedeni su uz male preinake.

¹⁵ V. Lunaček, *Prilozi za povijest hrvatske umjetnosti*, "Savremenik, Ljetopis društva hrvatskih književnika", Knjiga I., god. I., Zagreb 1906., str. 409.

¹⁶ L. Dobronić, *Renesansa u Zagrebu*, Studije i monografije Instituta za povijest umjetnosti, Knjiga 12, Zagreb 1994., str. 53, navodi prerađenu trodijelnu korsku klupu, izvorno dio cjeline od ukupno 24 sjedala iz kapele sv. Ladislava u kojoj se nalazila i spominje se u 17. stoljeću. Klupa je snimljena u stanu Hermana Bolléa u zgradi Obrtne škole, iz kojeg je najprije došla u bivšu zbirku Radovan, Basaričekova 24, a onda u Muzej grada Zagreba, MGZ, Inv. Br. 2495., u čijem se postavu danas nalazi. Stolar Budicki radio je na obnovi Katedrale. Časna sestra Lina Slavica Plukavec, rizničarka, upozorila me da je drveni oltar sv. Ladislava, u sjevernoj lađi uz svetište, njegov rad. O stolaru Budickom, učitelju na Obrtnoj školi, vidi magistarski rad *Namještaj prema projektima zagrebačkih arhitekata u prvoj četvrtini 20. stoljeća*, str. 83, 84 i 85. Ivan Bach, prvi proučavatelj klupa u zagrebačkoj Katedrali, u članku *Umjetnost stolara zagrebačke katedrale od 15. do 19. stoljeća*, u: "Časopis za hrvatsku povijest", Zagreb 1943., I., sv. 4., kao i L. Dobronić, navode podatke kojima preciziraju, ili temeljem kojih se može rekonstruirati, koji su dijelovi renesansnih katedralnih klupa inkorporirani u interijer kuće Frangeš. Detaljnim pregledom renesansnih klupa sačuvanih u Katedrali uočila sam još neke predloške "citirane" na namještaju i navodim ih u tekstu. Možda su u vili Frangeš iskoristeni i neki izvorni elementi s komada namještaja kojih više nema u Katedrali. Ti su podaci i zapažanja uspoređeni s podacima iz popisa iz 1946. i 1986. godine, u kojima su navedene provenijencije i datacije drvenih obloga, nekih fragmenata inkorporiranih u novu cjelinu, kao i pojedinačnih komada namještaja. Svi su navodi provjereni, dijelom korigirani i nadopunjeni. Renesansne intarzije, odnosno renesansni predloški, nisu kao takvi uopće bili prepoznati, već su datirani znatno kasnije, 18. stoljećem. Postoji naravno i dvojba nisu li intarzije s renesansnih klupa u višestoljetnom prepravljaju i "krpanju" tih klupa nastale nešto kasnije, dakle možda u 18. stoljeću, a skinute su za vrijeme ili možda čak i prije Bolléove restauracije. Što se dijelova iz franjevačkog samostana u Klanjcu tiče, vidi bilj. 24.

¹⁷ Prema popisu iz 1946. godine, red. br. 46, pojedini novi dijelovi umetnuti su radi prilagodbe novim dimenzijama prostora. Datirana je 2. pol. odnosno krajem 18. stoljeća. Popis iz 1986. godine navodi da su dijelovi oplata iz sakristije Katedrale. Kuća kipara Roberta Frangeša Mihanovića predviđena je za temeljitu sanaciju, što će uključiti i restauratorske zahvate na oplati i namještaju. Vjerojatno će se tijekom restauracije i eventualne demontaže, moći preciznije utvrditi datacija oplata, kao i to koji su dijelovi novi a koji izvorni.

¹⁸ Oplata je oblikovno vrlo složena. Sastoji se od sokla, koji ima pačetrovinastu ukladu i završava profiliranim rubom, iznad kojeg se nižu tri pačetrovinaste uklade: položeni pravokutnik donje, središnji uspravljani i završni (nešto niži od donjega) položeni pravokutnik. Flankiraju ih pilastri visoke baze oblika modificiranog triglifa dorskoga hrama, ponad koje izljubljene, plosnate volute kontinuiraju u kanelirane pilastre dijagonalno ispresijecane stiliziranim listovima. Kapitela zona ukrašena je rozetom, ispod koje su zupci, a profilirani se vijenac obraća iznad kapitela. Dvoja vrata, koja služe komunikaciji ulaznog hodnika sa salonom i blagovaonicom, od smeđeg drva (hrastovina), pačetrovinastog oblika, s dvodijelnim ukrasom pačetrovinastih panoa, od kojih je gornji vanjski i unutarnji rub okvira ukrašen stiliziranim cvjetnim klasicističkim ornamentom. Donji je ukrašen žljebovima koji prema vrhu završavaju uskim profiliranim kornišem a baza jednostavnim pačetrovinastim. Na jednim vratima ornament je pozlaćen. Vel. 208,5 x 88 cm. Vrata su providena starinskim mjedenim bravama. Prema popisu iz 1946., redni broj 47, čitava kompozicija potječe također iz kraja 18. stoljeća. Rizničarka časna sestra Lina podsjetila me, vidjevši fotografiju starih vrata u Frangešovoj kući, da su u vrijeme restauracije Katedrale uklonjena vrata između tzv. vanjske i unutarnje sakristije, napravljena je nova prostorna koncepcija sakristije, te bi ta vrata mogla biti iz sakristije Katedrale. A. Deanović kaže: "Zapadna strana sakristije, kroz koju se malim vratima preko nekoliko stuba uspinjalo u tzv. 'unutarnju sakristiju'...bila je...srušena u Bolléovo doba", na istočnoj strani južnog zida "nalazile su se nad 'bivšim' vratima, koja su vodila u katedralu, u vrhu slika sv. Jeronima, a dolje slike sv. Stjepana, Ladislava i Emerika." Vidi n. dj. u bilj. 9, str. 47–

48. Međutim, ne treba isključiti još jednu mogućnost: da se radi o izvornim vratima u stražnji dio jedne od katedralnih klupa, koji je služio kao ormar za misni pribor. Vidi I. Bach, n. dj., str. 337 i 338.

¹⁹ Prema popisu iz 1986. godine, osim ove intarzirane ploče (u popisu neimenovane ikonografske teme) svi su ostali dijelovi novi. Izradio ih je stolar Budicki prema Kovačičevu projektu. L. Dobronić, n. dj., str. 102: "O toj klupi, ... pisao je Ivan Tkalić: 'Pred ovim je oltarom (oltarom sv. Trojstva – napomena autora) bilo veliko klecalo s nebnicom, rezano u hrastovom drvu, podijeljeno u tri sjedala. U svakom je sjedalu kod naslona urezana (*intarsio*) po jedna slika. Prva ili na desno predstavljala je sv. Grgura papu, okružena kardinalima i biskupima, kako se klanja presv. tielu Isusovu; druga ili srednja predočivala je presv. Trojstvo, a na posljednjoj je bio urezan sv. Lovro. Bez svake sumnje, da je ovo klecalo dao načiniti arcidakon Grgur za čuvanje oltarnog ruha i sv. posuda, a izrezao ga je slikar i rezbar Petar, a stolarsko djelo izradio Nikola.'" I Kukuljević je iznio svoje mišljenje o kvaliteti tog djela: "Obrazi Isusa i kardinalah izraženi su osobito dobro. Arabeski na okolo izrezani krasno i umno." Detaljno o sv. Grguru vidi I. Bach, n. dj., str. 338, 339 i 340. Intarzirani prizor je uokviren dvoredom zupčastih traka (cik-cak), svijetlo-tamne kombinacije furnira. Intarzirana ploča donjih vratašča ukrašena je središnjim motivom/ znakom X, također je uokvirena zupčastim trakama. Noviji rad. Firentinska geometrijska intarzija koja se pojavljuje u obliku bordura karakteristična je za drugu pol. 15. stoljeća.

²⁰ L. Dobronić, n. dj., str. 102, 103.

²¹ I. Bach, n. dj., str. 338.

²² V. Kružić-Uchytel, *Renesansni namještaj*, Zagreb 1980., Muzej za umjetnost i obrt, str. 11, 13, 39.

²³ Lik sjedi u arhitektonskom okviru sa stupovima, arkadama i balustradom, pod je šahovnica od intarziranog svijetlo-tamnog drva. Okvir figuralnog prizora zaključen je također dvjema rastućim krivuljama s rokajem u središtu adosiranih voluta. Izrada novih dijelova ugrađenog ormara također je pripisana stolaru Budickom. Prema popisu iz 1946. godine, redni broj 14, vrata ormara i ladice ukrašene intarzijama potječu sa starinskih ormara iz sakristije franjevačke crkve u Klanjcu. Što se dijelova navodno iz Franjevačkog samostana/crkve u Klanjcu tiče, u razgovoru s mr. Snježanom Pintarić (7. 11. 2002.) doznala sam da je istraživala u Klanjcu, ali nije naišla ni na kakav pouzdan podatak o porijeklu intarziranih vratnica ili oplata. U Muzeju u Klanjcu, napomenula je, nalaze se dijelovi opreme iz crkve. Međutim, smatra podatke moguće točnima jer je Frangeš postavljao bistu Antuna Mihanovića u Klanjcu. Upućujem na tekst S. Pintarić *Ambijentalna zbirka profesora Roberta Frangeša Mihanovića*, objavljen u "Muzeologiji", br. 32, 1995., MDC, Zagreb, 1996., str. 109–117 i citiram: "...te prekrasni barokni ormari iz franjevačkog samostana u Klanjcu, bačeni isto tako pri jednom uređenju na smetište", str. 112, bilj. 13, u kojoj navodi da je podatke dobila od donatorice gđe Ivane Frangeš. O bisti A. Mihanovića u knjizi Z. Marković: "... nasred ateliera stajao je na stalku za modeliranje gotov glineni model za Mihanovićeve spomenik u Klanjcu" prema članku objavljenom 1908. god., vidi str. 189/ "... na kamenu stupu stajalo je poprsje pjesnika Antuna Mihanovića ukomponirano u okoliš, kojemu je spomenik bio namjenjen, – glavnome trgu u slikovitome, zagorskom Klanjcu", "...praujak Mihanović i nećak Frangeš", str. 190; "...godine 1910., 7. kolovoza, proslavljano je 'slavlje hrvatske himne' otkrivanjem Frangešova spomenika pjesniku A. Mihanoviću u Klanjcu", str. 198.

²⁴ Gđa Ivana Frangeš rekla mi je u jednom razgovoru da je kipar prije izgradnje vile imao uskladištene komade oplata i namještaja, koji su kasnije upotrijebljeni za uređenje interijera vile.

²⁵ U popisu (1986., str. 3, br. 14) je navedeno da prema navodu vlasnika taj stolac potječe iz samostana u Klanjcu. Neki su dijelovi naslonjača možda i mladi, iz 20. stoljeća.

²⁶ U popisu (1986. god., str. 3, br. 10) navodi se kao rad Obrtne škole iz doba gradnje kuće (1911.), no nije jasno da li se atribucija i datacija odnose i na stol ili samo na stolce odnosno naslonjače. Vjerojatno na oboje. Tri naslonjača, također kopije prema originalima iz salona, nalaze se i u stanu Viktora Kovačića u Masarykovoj ulici 21.

²⁷ Unutrašnji obrub tanji, vanjski puniji.

²⁸ Prema popisu iz 1946. i 1986. godine, zbog prilagodavanja novim dimenzijama zida, ukomponirani su novi dijelovi. Također se navodi da prema izjavi vlasnika oplata potječe iz Nadbiskupskog dvora.

²⁹ Posmična vrata su iz vremena kao i dijelovi okvira. Ostakljena su brušenim pačetvorinama, razdijeljenima šprljcima.

³⁰ Kovačić upotrebljava slične metalne "zavjese" u vili Vrbančić i u vlastitom stanu.

³¹ Prema popisu iz 1986. god. svi su dijelovi osim intarzirane ploče sa likom sv. Lovre novi, a radio ih je stolar Budicki. Intarzirana geometrijska dekoracija donjeg panoa jednaka je onoj na ormaru s prizorom *Misa sv. Grgura* u blagovaonici. Popis iz 1946. godine (redni broj 16) navodi uz opis i: "...sign.1773.". Temeljem pregleda ormara nisam mogla zaključiti odakle je "iskrsnula" ova godina.

³² Upotrijebljeni su uglavnom originalni dijelovi komada namještaja iz stare Katedrale, datirani 18. stoljećem. Intarzije vratnica ormarića u salonu prepoznajemo na vratnicama ormara koji se još danas nalaze u sakristiji zagrebačke Katedrale. Nela Tarbuk, Muzej za umjetnost i obrt, ukazala mi je na tu činjenicu i ustupila fotografiju sakristijskog ormara. Sakristijske ormare obradila je u tekstu *Crkveno pokućstvo*, u katalogu izložbe *Sveti trag, Devetsto godina umjetnosti Zagrebačke nadbiskupije 1094–1994.*, MGC–Muzej Mimara, Zagreb 1994., str. 428–446. N. Tarbuk ormare datira prvom polovicom 18. stoljeća, te ujedno navodi razloge zbog kojih smatra uvriježenu atribuciju stolaru Tačkeru manje vjerojatnom: "...intarzija na našim ormarima čije su površine intarzirane motivom *bandelwerka* (vrpčastog motiva) koji u prepletima tamnijeg i svjetlijeg furnira u kombinaciji s furnirom jagnjede tvori raznolike geometrijske likove, a to je karakteristično za prvu pol. XVIII. stoljeća. Sam oblik tih tvorba (na vratnicama) kao i ornament rokaja u uglovima uklada izveden paljenim crtežom (*Brandmalerei*) tipičan je za spomenuto vrijeme ... U Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu nalazi se gornji dio ormara gotovo identičan grupi od pet sakristijskih ormara. Možda je to gornji dio onog manjeg ormara koji danas ima posve drukčiji gornji dio. Kako muzejski ormar potječe iz privatne zbirke, moguće je da je nešto izmijenjen. Zapravo je potpuno isti, samo mu manjka vertikalno polje između dviju vratnica tako da se one odmah nastavljaju jedna do druge bez te cezure." – vidi str. 437, 439 i 446, isto. V. Kružić-Uchytel u knjizi *Barokni namještaj*, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb 1985., na str. 60, kaže za komad u fundusu MUO-a: "Dio ormara, Zagreb, druga pol. 17. stoljeća. Dvokrilan, s vratima koja se otvaraju u istom smjeru; furniran orahom i jagnjedom, ukrašen vrpčastim motivom i paljenom slikarijom. Vel. 79,5 x 150 x 45 cm. Inv. br.: MUO 11167." Ormar, odnosno dio ormara, ušao je u fundusa Muzeja 1959. godine; dobavljen je od Fanike Ekhl iz Zagreba. "Bio je u posjedu arh. Hektora Ekhl koji je radio s Bolléom na restauraciji zagrebačke katedrale kada se iz nje eliminirao sav barokni inventar. Prema predaji, što nije potvrđeno, mogao bi biti rad zagrebačkog stolara Sebastijana Tačkera. Glavni dekorativni dojam sračunat je na susret teksture oraha i mrljaste jagnjede; unutar tanko oivičenih pačetvorina vrpčasti preplet tamnih pruga, a u uglovima vanjskog okvira ponešto naivno izveden crtež lisnatih motiva." U nekadašnjoj zbirci Radovan, uz već spomenutu adaptiranu katedralnu klupu (vidi bilj. 17), nalazio se i jedan barokni ormar, furniran intarzirano drvo iz 18. stoljeća, dim. 192 x 112 x 53 cm. Ispod vijenca u širini vrata je natpis "1739 D Praepositus Maior". Motiv prepletanih vrpca identičan je onom na vratašcima sakristije odnosno ormarića u salonu. Nema lisnatih motiva u kutovima ni rubne furnirane trake.

³³ U popisima se ništa ne kaže o ugrađenoj sofi.

³⁴ Prema popisu iz 1986. godine, svetačke aureole i plaševi u tradiciji su srpskog srednjovjekovnog slikarstva, možda dio veće kompozicije s dvanaest apostola. Prema popisu, pripada krugu "komogovinske škole" 18. stoljeća. Moguće kasniji rad iz 19. ili 20. stoljeća.

³⁵ Identičan motiv adosiranih akantusa nalazi se na renesansnoj klupi, danas u južnoj ladi Katedrale, koja ima za motiv središnjeg naslona intarziranu arhitektonsku kompoziciju: "...prikazujući kulu otvorenih vrata, na trgu popločenom tamno-svijetlim pačetvorinama, primijenio je ispravnu perspektivu stavljajući manji naglasak na okolne kuće. Krošnje drveća i rode na dimnjaku označio je samo crtežom. Ipak je važan sitan ljudski lik pred vratima kule. Kompozicija, iako stilizirana za izvedbu u intarziji, odaje renesansni realizam, kulturu urbanog ambijenta i smisao za prirodu." – L. Dobronić, n. dj., str. 52. Vidi citat V. Kružić-Uchytel o renesansnim intarzijama u bilj. 23.

³⁶ Takve rezbarene ploče, sličnoga cvjetnog motiva, ali u visini glave, iznad ploča koje bočno zatvaraju sjedala (s vanjske strane glatkih, a s unutrašnje strane rezbarenih) nalaze se također na renesansnoj klupi iz južne lade Katedrale (vidi bilj. 36). Tokareni stupići, gotovo identičnog oblika, ovdje služe kao razdjelni stupići koji podupiru rukohvat središnjeg sjedala klupe. I. Bach, n. dj., str. 340, konkretno kaže: "Na pobočnim stijenama viju se krasni ukrasi lišća i cvijeća, a pregradni nasloni između stolica imaju lijepo izrezbarene biljne motive. Na jednoj se nalazi ispred tih pregradnih naslona i po jedan tokareni stupić." Treba uzeti u obzir da je opisana klupa tek dio korpusa izvorno daleko veće korske klupe, dakle dijelom prerađena; vjerojatno su sjedala bila grupirana u skupine po tri. Obnovio ih je stolar

Erlman za biskupa Borkovića 1674. godine, a naručitelj izvornih klupa bi mogao biti biskup Osvald 1499. godine (kada i umire), ili su možda iz početka 16. stoljeća. Vidi Dobronić, n. dj., str. 44–52. I. Bach također opisuje već spomenutu i još jednu klupu: "Na drugoj sasvim srodnoj klupi nasloni su intarzijom ukrašeni u sva tri okvira istim motivom bogatog elegantno ispreplivenog lisnatog granja. Plastičnost i elegancija uresa, klasična suzdržljivost i sigurnost u primjeni i u izvedbi renesansnih motiva upućuje na to, da i ta djela vjerojatno nisu radovi majstora, koji su radili daleko od umjetničkih središta, nego takvih, koji su imali prilike oblikovati svoj umjetnički ukus u krugu prvorazrednih umjetnika. I sama arhitektura klupe kao cjelina i pojedini elementi te arhitekture pokazuju toskansko podrijetlo, a jednako i motivi intarzija. Prema tome su te klupe vjerojatno u vezi s radovima, koje je izveo u zagrebačkoj katedrali 1507. godine firentinski umjetnik Joannes Nicze." – n. dj., str. 340. Treća klupa, danas u Muzeju grada Zagreba, a prvotno u stanu Hermanna Bolléa u zgradi Obrtne škole (vidi bilj. 17.), iako prerađena, ima srodan središnji motiv intarzirane arhitekture – gradska vrata između dvije kule, a bočno "po dvije suprotstavljene bujne lisnate uzvijene grane"; vjerojatno je rad istog majstora. O firentinskom majstoru čije je ime zapisano kao Joannes Nicze dosad, kaže L. Dobronić, nije bilo moguće bilo što doznati. Vjerojatno je prezime toga Firentinca glasilo Nice.

³⁷ Prema tim naslonjačima kopirana su još tri s ravnim drvenim sjedalima, koji se nalaze iza stol u blagovaonici, a kopije se nalaze i u stanu arh. V. Kovačića, Masarykova 21.

³⁸ Vidi bilj. 33.

³⁹ Prema izjavi gđe Ivane Frangeš, kipar ih je donio iz Rima. Prototip je nastao u renesansi, a ova dva u Zbirci imaju za prototip svečani tip stolca "sfoggiato" razvijen u *Cinquecentu* – dvije ploče umetnute su umjesto nogu, a treća kao naslon za leđa. Stolac ima bogato rezbaren dekor s motivom groteske na prednjoj ploči i naslonu izrazito razvedenog oblika, a ubrzo će nadvladati tektoniku samoga predmeta i označiti prijelaz ka manirizmu. – Vidi V. Kružić-Uchytill, n. dj. u bilj. 23.

⁴⁰ Stolac "katriga" razvio se iz tronošca s dodanim naslonom, karakterističan je za dinarske krajeve, a namijenjen je gospodaru kuće i rezerviran je samo za njega. Stolce su prema narudžbi izrađivali seoski majstori. Ovaj bi konkretno mogao biti po tipu iz Sinja ili okolice. Tradicija izrade ovakvih stolaca nastavlja se i danas. – Vidi: *Pokuštvo u Hrvatskoj, Etnološki pogled na unutrašnje uređenje doma*, katalog izložbe, Etnografski muzej, Zagreb 1998., str. 38, 39.

⁴¹ Prema popisu iz 1986., str. 4, br. 19, ti su ormari sastavljeni od fragmenata iz sakristije Katedrale. Ovaj navod ne mogu ni potvrditi niti poreći. Uz vrata u salon nalazi se jednostavan niži ormar konveksne fronte, na kuglastim nogama, s gornjim i donjim vratašcima s ukladom; unutrašnji prostor razdijeljen je policama.

⁴² Stolci imaju određene karakteristike renesansne konstrukcije: međusobno učvršćene ravne noge, u ovom slučaju tokarene, i visok neanatomski i neudoban naslon; stražnje noge prelaze u vertikalne nosače naslona. Karakteristične su i spojne ploče, koje imaju funkciju učvršćivanja; u renesansi su ukrašene razrađenim rezbarijama (koje jedva zamjetno variraju), dok su ovdje varirani predlošci pučke umjetnosti.

⁴³ Kombinacija ploče i trupa, vjerojatno 18. stoljeće, sa stilski i vremenski nepripadajućim nogama.

⁴⁴ Donji, puni dio, ojačanih uglova naglašenih jednostavnom bordurom, zatvoren je dvojim vratašcima s ukladom, dvostruke intarzirane bordure i središnjeg romba. Srednji dio ormarića rastvoren je sprijeda i bočno, dok prazninu "flankira" po jedan vitki ugaoni stub sprijeda, dok je straga paralelna ploča s bordurom, koja zajedno sa stubovima nosi gornji plitki trup s ladicama, naglašenih uglova i horizontalne dispozicije intarziranim bordurama. Drugi ormarić vjerojatno je naknadno zatvoren u središnjem dijelu. Veličina intarziranih ploha diktirala je dimenzije, a obujam ormarića je straga "produbljen" novim dijelovima.

⁴⁵ Ormar je trodijelni, do stropa. Dvije ladice su dolje, središnji je dio zatvoren s po tri uklade na svakim vratima, a prostor, koji je možda nekad bio garderobni prostor, razdijeljen je policama. Gore je dvokrlni dio s po četiri uklade. Stolić u sobi, ploče intarzirane motivom šahovnice, s malim ladicama na svakoj strani trupa, pačetrovornastih nogu koje se sužavaju prema dolje, svakako ima klasicistički predložak ili je prerađen klasicistički izvornik.

⁴⁶ Prema popisu vrata potječu iz franjevačkog samostana u Klanjcu, a postrani pilastri iz sakristije zagrebačke Katedrale.

⁴⁷ O *Sv. Trojstvu* Bach kaže: "Kopija intarzije sv. Trojstva prikazuje Boga Oca, kako drži u razširenim rukama razpetog Krista, a nad njim lebdji sv.

Duh u liku goluba." Vjerojatno su sve kopije, možda ih je izradio i sam Frangeš. Izvorna intarzija *Sv. Trojstva* potječe sa iste klupe kao i *Misa sv. Grgura* i *Sv. Lovro*.

⁴⁸ U istraživanju sam naišla na dvije fotografije snimljene prije Bolléove restauracije zagrebačke Katedrale, na kojima se vidi drvena obloga uz nadgrobnu ploču bana Tome Erdödyja u južnoj apsidi Katedrale, a ugrađena je u blagovaonicu i dvije spavaće sobe Frangešove kuće.

⁴⁹ Za četiri evanđelista na klupi iz 1520. godine, koju je naručio kanonik Ladislav iz Garešnice, a pripadala je oltaru sv. Barbare (danas u južnoj ladi Katedrale), Ivan Bach iznosi svoje mišljenje: "Bez sumnje su kao uzorci za izradbu tih likova majstoru poslužili crteži prema kipovima jednoga od najnaprednijih i najjačih umjetnika rane renesanse Jacopa della Quercia. Krepki likovi zaodjenuti su bujnim, gotovo baroknim naborima, a glave su kod nekih malo neprimodno iskrenute, kao što se to često javlja upravo na kipovima škole spomenutog umjetnika." – Vidi: Bach, n. dj., str. 336. Uspoređujući intarzije u Frangešovoj kući s intarzijama četvorice evanđelista u Katedrali, Bach, n. dj., str. 339, kaže: "Izvorne intarzije pokazuju rad dobra majstora 16. stoljeća, ali se odvajaju i tehnikom i stilom od intarzija evanđelista na klupi, što je u stolnoj crkvi." Na jednoj bočnoj strani krovista o majstorima koji su radili klupu govori latinski natpis: ARTE ET INGENIO MAGISTRI PETRI PICTORIS ET SCULPTORIS?/ NICOLAIQUE CARPENTARIUS. L. Dobronić smatra da je klupa izrađena umjetničkom vještinom slikara Petra i kipara (očito drvorezbara) Nikole, a stolarski je dio izradio ovdje neimenovani stolar. Na drugoj bočnoj strani krovista latinski je natpis koji u prijevodu glasi: "Djelo načinio na slavu sv. Emerika vojvode časni gospodin magistar Ladislav, kanonik Crkve zagrebačke, godine Gospodnje 1520." Nasuprot oltaru sv. Emerika, danas u sjevernoj ladi, nalazila se klupa s intarziranim likovima sv. Stjepana, sv. Emerika i sv. Ladislava. Intarzije su bile na naslonu do restauracije crkve, a danas su umjesto njih umetnute hrastove daščice. Isti su natpisi na bočnim stranama krovista. – Vidi Dobronić, n. dj., str. 92, 93, 102. S treće klupe, koju je naručio kanonik Grgur, a spominje se već 1522. godine, skinute su intarzije Sv. Trojstva, mise sv. Grgura i sv. Lovre. L. Dobronić smatra da bi ova nestala klupa imala biti treće djelo istih majstora.

⁵⁰ U Frangešovoj se kući ujedno čuva dokumentacija vezana uz izradu namještaja za kćer Branku Hegedušić, rođenu Frangeš. Robert Frangeš Mihanović je 1932. godine naručio namještaj u Tvornici umjetničkog pokuštva Bothe i Ehrmann d. d. Cijela je svota isplaćena 1933. godine. Na dokumentu od 14. 12. 1932., koji R. Frangešu šalje tvornica, između ostalog stoji: "Soba za damu: Izrada prema crtežima iz I. a slavonske hrastovine..." Mala blagovaonica nije sastavni dio te narudžbe.

⁵¹ U preostalim prostorima analizirani su uglavnom ugrađeni komadi namještaja i oni koji su mogli biti u izvornom "postavu" ili su po čemu drugom zanimljivi.

⁵² Prvotni postav slika i skulptura nije mi poznat. Slike navedenih autora porazmještene su po cijeloj gornjoj etaži vile.

⁵³ Mnoge su izgubile svoje prvotno određeno mjesto.

⁵⁴ Koje niz fotografija tih prostora, s manjim pomacima u kadru, najbolje osvješćuje.

Summary

Nina Gazivoda

The Interior of Villa Frangeš

In 1910 Viktor Kovačić designed a villa at the abandoned cemetery of St. Rok for the sculptor Robert Frangeš-Mihanović and his wife Ženka. This building is a truly beautiful example of transposition of the English country house, of its corpus, interior and garden. The house also signifies a link between Kovačić and Frangeš on the one side, and Bollé and Zagreb Cathedral on the other.

The interior, rich and full of reminiscences, was provided with baroque furniture, with copies of old furniture, and with furniture designed in the School of Arts and Crafts; by paintings of the contemporaries and friends – such as O. Iveković, N. Mašić, N. Rojc, S. Raškaj, B. Čikoš Sesija, I. Tišov, F. Quiquerez; by drawings by Hegedušić, as well as works by other artists; by 18th and 19th century icons, baroque sculptures of evangelists, angels, and saints, as well as by Robert's and Ženka's own sculptures.

The salon and the dining room were, according to preserved plans, lined with wooden revetment which, as well as the built-in furniture, was made from fragments of original Renaissance and Baroque figured woodwork from the furniture of the old Zagreb Cathedral and the Franciscan monastery in Klanjec. The revetment continues all along the walls of the dining-room and salon producing an atmosphere of intimacy and warmth. Parts of such revetment can also be found in two other rooms, originally bedrooms of the villa. The design of the revetment of the salon and the dining-room, executed with minimal changes to the original material, is an exceptional contribution to well thought-out and well executed design.